

İran Kaynaklarına Göre Türkistan ve İran Coğrafyasında İran-Turan Sınır Mücadeleleri

Yrd. Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ*

Özet

İran'ın Sasani dönemi dinî ve milli kaynaklarında Turan olarak tabir edilen Türk yurdu ve Turanî olarak isimlendirilen Türk kavmi, Çin'in kuzeyinden Hazar Denizi'ne kadar olan Türkistan coğrafyasında İran ile hâkimiyet mücadelesine girişmiştir. Ceyhun-Seyhun sınır hattı üzerinde meydana gelen savaşlarda iki taraf birbirine üstünlük sağlayamamıştır. Sasani döneminde atlı göçebe tabir edilen Türklerin İran'ın tarım havzalarına kadar indikleri ve yerleştikleri kaydedilmiştir. İran tarihçileri Hun Türklerinden itibaren başlayan akınların Kaçar dönemindeki Türkmen akınlarına kadar süregeldiğini kaydetmişlerdir.

İran-Turan mücadelelerinde Türklerin gösterdiği cesaret ve savaş kabiliyeti, Cengiz Han dönemindeki Moğol savaşçılığıyla karşılaştırılmış ve Turanîlerin Moğol veya İranlı oldukları iddia edilmiştir. Bu çabaların sebepleri arasında Türklerin devlet teşkilatçılığı ve disiplinli savaşçılığına sahiplenme duygusu yer almıştır. Yüzyıllar sonra İran'daki Kaçar Hanedanlığı büyüklerinden bazılarının dahi Moğol savaşçılığı ile övünerek kendi menşelerini bunlara dayandırmaya çalıştıkları görülmüştür. Türkistan'daki Türk hükümdarlarına izafeten efsanevi Afrasyab idaresindeki Türk ordularının başarıları bu şekilde sahiplenilmek istenmiştir. Maveraünnehr bölgesinde, Ceyhun-Seyhun hattı üzerinde yapılan savaşlar, İran milli kaynaklarına olağanüstü bir şekilde geçmiştir. Şahname'de anlatılan mücadeleler, Keyhüsrev döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Binlerce yıl öncesinde gerçekleşen mücadelelerde zaman zaman sınır değişiklikleri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, İran, Turan, Türk, Şahname, Seyhun, Ceyhun, Afrasyab, Rüstem

According to Iranian sources Iran-Turan Border Challenges In Iran and Turkistan Geography

Abstarct

Iran-Turan Rule Challenges that are described in Iran's national epic, religious books historical sources have been constituted. important resources for our pre-Islamic history. Turkish homeland where adopted as Turan and Turkish tribe that has been named Turani. An introduction to the fight was dominated with Iran in the Turkestan geography where was located between the north of China andThe Caspian Sea. Two sides against each other could

* Muş Alparslan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi, yilmazkaradeniz44@hotmail.com

not outflank Occurring wars on the border line Ceyhun-Seyhun. Turks who nomadic horsemen in Sasanian period were settled until Iran's agricultural basins.

Iranian historians have said that attacks have been started since Turkey began Hun and have continued during Kaçar Turkmen raids. Turks courage and fighting capability for Iran-Turan struggle have been compared with Mongol warriors of Cengiz Han period and Claim that they are Mongols or Persians. The reason of this efforts has caused sense of ownership Turkish state organization performance and disciplined fighting ability. Some of the Kaçar of leaders have worked to exult Mongol warriors and try to base Mongol And they have wanted to ownership Turk troops of victorys that was carried by turk sultans in Turkestan. Wars has been realized. On Ceyhun-Seyhun line at Maveraünnehr zone. Wars were recorded. Extraordinary in Iranian national resources. Struggles that described on Şahname have continued until Keyhüsrev Period. boundary changes have caused because of the struggle Thousands of years ago.

Key Words: Turkestan, Iran, Turan, Turk, Şahname, Seyhun, Ceyhun, Afrasyab, Rustem

Giriş

“...Erlerin azgın aslanlar gibi coşmalarını ve orta yerde de Kave'nin bayrağının yıldızını görünce, Guderz ile Tûs'a şöyle seslendi: İran'dan filler ve davullarla çıkıp gelen siz! Öç almak için ordunuzla Turan ülkesine gelip, ele geçirmek isteyen de sizsiniz! O halde ne diye av hayvanları gibi yorgun ve bitkin bir şekilde bu dağa kaçıp sığıyorsunuz? Bu yaptığınızdan utanmıyor musunuz? Bu dağda, kayaların üzerinde ne yiyip içiyorsunuz? Nasıl yatıp kalkıyorsunuz” (Şahname)

Firdevsi'nin Şahname'sinde İran-Turan Savaşları münasebetiyle İranlı komutan Human'nın ağzından söylenen yukarıdaki sözler, Türk ordularının İran ordusunu Hemaven Dağı'nda sıkıştırdıkları bir anda İran ordusunun tekrar toparlanması için sarf edilmiştir. Ceyhun ve Seyhun Nehirlerinin belirlediği sınır hattı boyunca hâkimiyet mücadelesi yapan iki devlet, birbirilerine üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Türklerin ve Aryanilerin teması M. Ö. 2. bin ortalarından itibaren başlamıştır.¹ İki kavim arasında Sasani Dönemi (224-651)'inde gittikçe artan savaşlar, Zerdüşt kitaplarına ve milli destanlara konu olmuştur. Zerdüştlüğün dini kitabı Avesta,² İranlılık ruhunu yükseltmeye çalışan Şahname,³ İranlı komutanlara atfedilen Rüstem ve Siyavuş menkıbelerinde İran-Turan savaşlarından bahsedilmiştir. Bu

¹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1995, s. 47

² Avesta, M. Ö. VI. asırda Zerdüştlüğün kitabı olarak 12.000 sığır derisi üzerine yazılmıştır. Makedonyalı İskender'in doğu seferi sırasında yakıldığı ve M. S. V. asırda tekrar kaleme alındığı rivayet edilmiştir. Kitabın birçok yerinde İran-Turan Savaşları'ndan bahsedilmiştir. I. Ardeşir (226-241) döneminde birleştirilmiştir. Bkz. Abdülhüseyn Zerinkob, *Ruzgaran: Tarih-i İran ez Ağaz ta Sakıt-ı Saltanat-ı Pahlavi*, Sukhan, 1999, s. 194-198; Mikhail Mikhailovich Diakonov, *Tarih-i İran- Bastan* (terc. Ruhi Erbab), Tehran 1346, s. 64-70; R. N. Frye, *The Heritage of Persia*, London 1966, s. 62

³ Şahname, Hekim Ebul Kasım Mansur bin Hasan Firdevsi (öl. 1020) tarafından yazılmıştır. Firdevsi, İran Tarihi ve hükümdarlarının hayatı konusunda çalışmıştır. Gazneli Sultan Mahmud Dönemi (997-1030)'nin en önemli şairi olmuştur. Meşhur eseri Şahname'yi yazarken Kur'an, Tevrat ve Avesta'yı incelemiştir. Eserini 981'de yazmaya başlamış, 1004'te tamamlamıştır. 1005'te Sultan Mahmud'a takdim etmiştir. 1014'te yeni şiirler eklemiştir. Şahname, kendi ifadesiyle 60.000 beyitten oluşmuştur. Bkz. Firdevsi, *Şahname* (terc. Necati Lugal), İstanbul 2009, s. 15-43; Muhammed Debir Siyaki, *Zindeganne-i Firdevsi ve Sergüzeşt-i Şahname*, Tehran 1370

kaynaklarda anlatılan ve coğrafi terim olarak geçen Turan, Türklerin yaşadığı Türkistan, kavim adı olarak geçen Tur ise Türklerin efsanevi hükümdarı Afrasyab'ın cediti olduğu araştırmalar neticesinde ortaya çıkmıştır.⁴

İran kaynaklarında Turan olarak tabir edilen Türk yurdunun Ceyhun ve Seyhun sınır olmak üzere Çin'e kadar genişlediği bildirilmiştir. Şahname'de, Seyhun'un kuzeyi ve doğusu ile Harezm bölgesinde oturanlara Afrasyab kavmi adı verilmiştir.⁵ Fidevsi'nin Turanlıları İranlı gösterme temayülü fazla uzun sürmemiş, VI. asırdan sonra yazılan kaynaklarda Turan kavminin Türk olduğu ortaya konulmuştur.⁶ Türklerin Sasani döneminde VI. asrın ikinci yarısında Soğd ve Harezm bölgesine hâkim oldukları kaydedilmiştir.⁷ Bu kaynaklarda açıkça sınırları çizilemeyen Türklerin Anayurdu, bugün sarıh bir şekilde ortaya konulmuştur. Anayurdun Balkaş, Aral ve Isık-göl civarında olduğunu söyleyen Osman Turan, destanî Oğuz Han'a ve Afrasyab'a atfedilen menkıbelerin hep bu bölgede meydana geldiğini söylemiş, Yenikent'in Oğuz Han, diğer şehirlerin ise Afrasyab tarafından kurulduğunu kaydetmiştir.⁸ İbrahim Kafesoğlu ise Anayurdu Ural-Altay Dağları arası ve Hazar Denizi'nin kuzeydoğu bozkırları olarak göstermiştir.⁹ Bahaeddin Ögel, konuya daha değişik açıdan yaklaşarak Hunların M. Ö. 130'dan itibaren Moğolistan'daki ağırlık merkezini Orhon ve Ötüken bölgesine kaydardıklarını, M. S. 92'den sonra ise Orhon'daki başkenti bırakarak Tanrı Dağları'nın kuzeyine ve Batı Türkistan'a gittiklerini kaydetmiştir.¹⁰ Çin kaynaklarında Türklerin M. Ö. V-III. yüzyıllar arasında Çin'in kuzey ve kuzeybatısında atlı kavim olarak yaşadıkları kaydedilmiştir.¹¹

Çalışmamızın amacı Türklerin İslâm öncesi yaşadıkları anayurt ve menşe meselesini tekrarlamak değildir. Şahname ve Avesta başta olmak üzere İran kaynaklarında sıkça geçen İran-Turan sınır mücadelesi ve mücadelenin meydana geldiği coğrafi mekânlardan bazılarını ortaya koymaya çalışmaktır. Sasani döneminde yoğunlaşan hâkimiyet mücadelesinde uzun süren savaşlar iki kavmi sosyal ve kültürel bir etkileşim içerisine de sürüklemiştir. Yukarıda adı geçen kaynaklardan istifade edilerek mücadelenin önemli kesitleri verilmeye çalışılmıştır.

Türkistan ve İran Coğrafyasında İran-Turan Hâkimiyet Mücadeleleri

İran'ın Sasani (205-651) dönemindeki dinî kitabı Avesta,¹² millî destanı Şahname ve diğer kaynakların büyük bir kısmı Türklerin İslâm öncesi dönemleriyle ilgili bilgi verirken, yaşadıkları yerleri Ceyhun (Amuderya) ve Seyhun (Sirderya) arasındaki topraklar olarak vermektedirler.¹³ Bazıları ise bugünkü Türkmenistan ve İran'ın kuzeydoğu bölgelerine işaret etmekte ve iki nehir arasındaki topraklarda Türk ve Moğolların siyasi ve askeri teşkilatlar

⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1999, s. 20

⁵ Muhammed Hasan Han, *Tarih-i Eşkaniyan* (tash. Nimetullah Ahmedi), Tehran 1371, s. 817; Alfred von Goldtschmith, *Tarih-i İran ve Memalik-i Hemcivar-ı an ez Zaman-ı İskender ta İnkıraz-ı Eşkaniyan* (terc. Keykavus Cihandari), Tehran 1356

⁶ Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (çev. Lale Arslan), İstanbul 2001, s. 44

⁷ İnaletullah Rıza, *İran ve Türkan der Ruzigar-ı Sasaniyan*, Tehran 1384, s. 58

⁸ O. Turan, a. g. e, s. 19

⁹ İ. Kafesoğlu, a. g. e, s. 47

¹⁰ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988, s. 37

¹¹ William Samolin, "Proto Türkler ve Çin," *Türk Kültürü El Kitabı II*, İstanbul 1972, s. 23

¹² M. M. Diakonov, a. g. e, s. 64

¹³ M. M. Diakonov, a. g. e, s. 71-73

kurduklarını bildirmektedirler. Batılı şarkiyatçılar ise Horasan'ın kuzeyini Türkistan olarak verdikten sonra yazılanları tekrarlamaktadırlar.¹⁴

İslâm coğrafya kaynaklarında, atlaslarda ve haritalarda Türklerin yaşadıkları yerlerin adı *Turanî (Turan)* olarak geçmiştir. Adrianus Relandius'un XVII. asır haritalarında Seyhun Nehri'nin kuzeydoğusu *Türkistan* olarak kaydedilmiştir.¹⁵ Diğer taraftan bazı coğrafya kitaplarında Maverünnehr dışındaki topraklar Türkistan olarak isimlendirilmiştir.¹⁶ Said Endülüsi (öl. h. 462) ise Harezm, Buhara, Semerkant, Fergana ve Çaç topraklarını İran'dan saymış, burada oturanların Farsça konuştuklarını söylemiştir.¹⁷ Çin'in *Han Sülalesi* yıllıklarında milattan önce Fergana'dan Parth'a kadar olan bölgede İran dilinin konuşulduğu, Türklerin daha sonra bu bölgeye geldikleri kaydedilmiştir. Ayrıca Türklerin Maverünnehr'de olmadıkları, Moğol, Türk ve İranlı Aryanilerin birlikte yaşadıkları iddia edilmiştir.¹⁸ Harezmî, İranlıların Ceyhun Nehri'ne sahip olduklarını ve Turan toprakları ile sınırdaş olduklarını söylemiştir.¹⁹

Şahname ve Avesta'da İranlıların milli duygularına hitaben Turanîlerin tarım ile meşgul olmadıkları, toprak imarına girişmedikleri ve göçebe yaşadıkları bildirilmiştir. İranlıların ise medeniyet kurdukları, ziraat ve imar faaliyetleriyle dünyaya yeni şeyler kazandırdıkları ve yaratana dua ettikleri belirtilmiştir. Şahname'de İran-Turan savaşları anlatılırken yerleşik ziraatçılar ile göçebeler arasındaki savaşlardan bahsedilmiştir. Turanîler talan eden ve mamur yerlere saldıranlar olarak vasıflandırılmıştır. İslâm sonrası dönemde de Türkmenlerin aynı şekilde davrandıkları, Türklerin kendilerini efsanevi ve kudretli Afrasyab'a bağladıkları ve İranlıların bunlardan asker olarak istifade ederek istihdam ettikleri vurgulanmıştır.²⁰ Avesta'da Turanîler hakkında bilgi verilirken, Aryanilerin yani İranlıların ırk ve kültür olarak Turanîlerle bir bağlantılarının olmadığı kaydedilmiş, Aryanilerden başka göçebe olmadığı da söylenmiştir. Ancak Sasanilerin son dönemi ve İslâmi dönemde Turanî ismi göçebelikle eş anlamda kullanılmıştır.²¹

X. asır kaynaklarında Feridun'un ırkıdan gösterilen göçebeler ile Aryanilerin benzer özellikler taşıdıkları, Turanî olarak bahsedilen kavimlerinin hepsinin Türk oldukları dile getirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügatü't-Türk* isimli eserinde, Afrasyab'ın Saka hükümdarı *Alp Er Tunga* olduğu bildirilmiştir. Ona göre, Afrasyab'ın toprakları Hazar Denizi'nden Çin'e kadar uzanmıştır.²² Ancak Mesudi, buna katılmamış ve Afrasyab'ın Türk

¹⁴ Hüseyin Şehidi Mazenderani, *Merzha-yı İran ve Turan be Beni-yad-ı Şahname-i Firdevsi*, Tehran 1376, s. 19

¹⁵ Atlas-ı Nakşeha-yı Tarihi-i İran, *Müessesesi-i Coğrafyayi ve Kartoğrafi-i Suhab*, Nakşe-i Şumare: 50, Tehran 1355

¹⁶ Şehabeddin Ebu Abdullah Yakut bin Abdullah Hamevi Rumi Bağdadi, *Mucemü'l- Buldan V*, Beyrut 1979. Ayrıca bkz. Mençehr Setude, *Hududu'l-Âlem Minel Maşrik İlel Mağrib*, Tehran 1362

¹⁷ Kadı Ebul Kasım Said bin Ahmed bin Said Endülüsi, *Tabakatü'l- Ümem* (terc. Celaeddin Tehrani), Tehran 1310, s. 159

¹⁸ Bedrüzaman Karib, *Ferheng-i Soğdi*, Tehran 1374, s. mukaddime; H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 20

¹⁹ Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Yusuf Harezmî, *Mefatihü'l-Ulüm* (terc. Hüseyin Hedicum), Tehran 1347, s. 111

²⁰ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 21. Afrasyab, Şahname ve Avesta'da Şem, Tur ve Feridun'un oğlu olarak geçmektedir. Avesta'da Afrasyab'ın Aghraeratha (Ağrires) ve Kersavazda (Gursiyuz) isimli iki kardeşinden de bahsedilmiştir. Bkz. Por Davud, *Yeştha I* (tash. Behram Ferevşi), Tehran 1356, s. 219

²¹ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 22

²² Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügatü't-Türk I* (çev. Besim Atalay), Ankara 1985, s. 343

olmadığı yönünde bilgi vermiştir.²³ Turanîlerin yaşadıkları coğrafya hakkında verilen bilgiler net olmamıştır. Zira bu dönemde göçebe olarak yaşayan bazı Turanîlerin meskûn yerlerde toplandıkları ve *tahta kapu* ismiyle kanunlar yaptıkları anlatılmıştır. Bir kısmı da Harezmi'nin doğusu ve kuzey taraflarından Mazenderan'a gelip yerleşmiştir. Buradan daha batıya gidenler ise Aryani ve yerli kavimlerin içerisinde erimişlerdir. Göçebe hayatına devam edenler ise kuraklık gibi tabii afetlerden ve baskılardan dolayı yurtlarını bırakıp başka yerlere göç etmiş, yeni yurtlarında Çin ve diğer düşmanların tehlikesinden kurtulmuşlardır. Şahname'de, Turanîlerin bir kısmının İran'a gelerek yerleştikleri ve mahalli hükümetler ile savaştıkları anlatılmıştır. Keykavus dönemindeki mücadelelerin zorlu geçtiği, bazı bölgelerin Türklerin hâkimiyetine girdiği ve sınırların değiştiği kaydedilmiştir.²⁴ Keyhüsrev döneminde İran-Turan sınırlarının tamamıyla birbirinden ayrıldığı ve İranlıların tek parça oldukları söylenmiştir.²⁵

Makedonyalı İskender, Doğu seferi sırasında İran-Turan ilişkileriyle ilgili bir kısım eserleri yakmış veya beraberinde götürerek tercüme ettirmiştir.²⁶ Ancak İranlılar bu eserleri Hehameşi (M. Ö. 550-330) döneminde tekrar yazarak Sasani dönemine kadar ulaşmasını sağlamışlardır.²⁷ İran-Turan mücadeleleriyle ilgili olarak Hehameşi döneminden önceki bilgiler Avesta'da verilmiştir. Yazılan eserlerde İranlıların ders almaları öğütlenmiştir.²⁸ Sasani döneminde Türk, Moğol, Guz ve Tatar akınlarının sona erdiği sırada *Hutay-ı Namek* (*Hudayname*, *Hutayname*) isimli hikâyelerin yazıldığı, İran tarih ve medeniyetinin işlendiği kaydedilmiştir.²⁹ Hudaynameler, Sasani ve İslâm döneminde Fars diline çevrilmişlerdir.

²³ Mesudi, Turanîlerden bahsederken Selçuklu, Karahanlı ve Karahıtayları Turanî yani Türk olarak saydıktan sonra eserinin bir yerinde; "...Turanîlerden diğer bir kısmı yani Selçuklu Türkmenleri Horasan'a varit oldular" demiştir. Bkz. Ebul Hasan Ali bin Hüseyin Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb ve Madenü'l-Cevahir II* (terc. Ebul Kasım Payende), Tehran 1356, s. 221

²⁴ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 23

²⁵ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 24

²⁶ Ebu Said Abdulhah bin Duhak bin Mahmud Gerdizi, *Zeynü'l-Ahbar* (tash. Abdulhay Habibi), Tehran 1363, s. 58; Muhammed bin Ceriri Taberi, *Tarih-i Taberi II* (terc. Ebul Kasım Payende), Tehran 1354, s. 493; Abdurrahman bin Haldun, *Mukaddime-i İbn-i Haldun II* (terc. Muhammed Pervin Günabadi), Tehran 1352, s. 1002; Muhammed İshak bin Nedim, *el-Fihrist-i İbn-i Nedim* (terc. M. Rıza Teceddid), Tehran 1343, s. 434. Makedonyalı İskender, doğu seferine çıktıktan sonra Pers sınırlarına dayanmış ve yapılan savaşta galip gelmiştir. Bundan sonra Türkistan'a yönelmiş, Ceyhun Nehri civarında Türk ordusuyla karşılaşmış ve yapılan savaşta güneye çekilmek zorunda kalmıştır. M. Ö. 329'da Hocend ve Semerkant başta olmak üzere Ceyhun'un kuzeyini fethetmiştir. Kaşgarlı Mahmud, bu sefer hakkında bilgi verirken *Zülkarneyn* olarak isimlendirdiği İskender'in Semerkant'ı geçtikten sonra Seyhun kıyısında Türklerle savaştığını kaydetmiştir. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, a. g. e I, s. 393; J. Marguart, *Cüstarhayı der Coğrafya-yı Esatiri ve Tarihi-i İran-ı Şark* (terc. Davud Münşizade), Tehran 1368

²⁷ M. M. Diakonov, a. g. e, s. 149-173

²⁸ Emir Mehdi Bedii, *Yunaniyan ve Berberiha I* (terc. Ahmed Aram), Tehran 1364, s. 52. Strabon, beş yaşından yirmi yaşına kadar olan halkın bir araya getirildiği ve özel tutulan öğretmenler tarafından öğütler verildiğini kaydetmiştir. Bkz. Theodor Noldke, *Hamase-i Milli-i İran* (terc. Buzurg Alevi), Tehran 1327, s. 2

²⁹ İran tarihinde ilk Şahname, Pehlevice yazılan ve Abdullah bin Mukaffa tarafından Arapça'ya çevrilen eserdir. İslâm'ın ilk dönemlerinde kaleme alınmış, daha sonra kaybolmuştur. Bununla İran'ın efsanevi kahramanlarının hayat hikâyeleri gelecek nesillere aktarılmıştır. İran tarihini bu şekilde ilk defa yazıya geçiren Sasani hükümdarı Anuşirvan (531-579) olmuştur. Son Sasani hükümdarı III. Yazdigerd (632-651) aynı şekilde İran tarihini yazdırtmıştır. Bkz. Abdülhüseyin Zerinkob, *Guzeşteha-yı Edebiyat-ı İran*, Tehran 1375, s. 97; Sadık Rızazade Şefak, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, Tehran 1352, s. 180

Firdevsi, bu Hudaynamelerden istifade etmiştir.³⁰ Ancak Firdevsi'nin döneminden 250 yıl öncesine ait şifahi destan ve haberlerin ne derece sağlıklı oldukları tartışılmıştır.³¹

Firdevsi, Şahname'nin başından Feridun dönemine kadar olan kısımda İranlıların kültür ve medeniyetini övücü sözler yazmıştır. Daha sonra Babil halkının *Duhak Marduş (Ejdehak)* ile İran coğrafyasına gelişlerini,³² Feridun'un yeryüzünü üç oğlu arasında paylaştırmasını anlatmıştır. Feridun, ülkeyi İran, Rum, Türkistan ve Çin olmak üzere üçe ayırmıştır. Rum ve batı bölgesini Selm'e, Türklerle meskûn olan Türkistan ve Çin'i Tur'a, İran'ı ise İrec'e vermiştir.³³ Doğuda *Turan-ı Zemin* olarak geçen yerlerin Çin'e komşu olduğu ve bin yıl önce Türklerin burada yaşadıkları belirtilmiştir.³⁴ Firdevsi'nin Rum dediği ülke Bizans olup İran'ın batısında gösterilmiştir. Çin'e komşu Turan veyahut Türkistan olarak söylediği topraklarda Türklerin meskûn olduğunu kaydetmiştir. Türk isminin yerine *Tur*, Türkler yerine ise *Turan* tabirlerini kullanmıştır. Bazen bu iki isim birbirinin yerine kullanılmıştır.³⁵ Rus tarihçi Diakonov, Türk ırkını Sakalardan ibaret sayıp yerleşim yeri olarak İran'ın doğusunu göstermiştir. Sakaların topraklarını Orta Asya olarak kaydetmiştir.³⁶

İran-Turan mücadelelerinde geçen coğrafi isimlerde zamanla değişiklikler olmuştur. Bir saldırı veyahut tabii bir afet sonucu harap olmuş bir şehir, tamirinden sonra yeni isimle anılmış, bazen de bir şehir orayı fethedenlerin ismiyle anılmıştır. Mesela İran'ın Araplar tarafından fethinden sonra bazı yer isimleri Arapça olarak değiştirilmiştir. Diğer taraftan yeni isimler içtimaî ve siyasî su-i istifadeye sebep olabilmıştır. Birûni bu hususta; *Şehir isimleri orayı fethedenlerin isimleriyle anılmaya başlamıştır* demek suretiyle İran-Turan sınırlarındaki yer isimlerinin hükümran olanlarla anılmaya başlandığını kaydetmiştir.³⁷ Aynı şekilde Türk ve Moğolların İran'a gelmelerinden sonra eski İran isimlerinden değişmeler olmuştur.³⁸

İranlı araştırmacılardan bir kısmı Türk isminin Kavad (488-531) ve oğlu I. Hüsrev Anuşirvan (531-579) döneminden itibaren kullanıldığını rivayet etmişlerdir.³⁹ Sasanilerden önce *Zemin-i Turan* olarak bilinen topraklara Türkistan denilmiştir. III. Yazdigert (632-642), bu bölgenin halkını Turanî olarak bilmiştir. Şahname'de, bununla ilgili verilen bilgide, III. Yazdigert'in Turanîlere yenildiği söylenmiştir. Türk ve Turanî ile ilgili bilgiler sadece Farsça kaynaklarda yer almamış, Pehlevice yazılan kaynaklarda da yer almıştır. Ancak Sasani dönemindeki kaynaklarda zikredilen Türk ve Turan kelimelerinin Pehlevi dilindekilerden kopya edilip edilmediğini tespit etmek mümkün olmamıştır.⁴⁰

³⁰ İran'ın milli ve dini rivayetlerini konu alan Hudaynameler kaynağını Avesta'dan almışlardır. Firdevsi, Şahname'yi yazarken bunlardan istifade etmiştir. Bkz. Firdevsi, *Şahname* (terc. Necati Lugal), İstanbul 2009, s. 23; Mirza Muhammed Han Kazvini, *Mukaddime-i Kadim-i Şahname, Hezare-i Firdevsi*, Tehran 1362

³¹ Hamza bin Hasan İsfahani, *Tarih-i Peyamberan (Tarih-i Sinni-i Mülûku'l-Arz ve'l-Enbiya)* (terc. Cafer Şiar), Tehran 1367, s. 7; H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 27

³² Firdevsi, *Şahname*, s. 88 vd.

³³ Alp Er Tunga'da geçen efsanevi Türk hükümdarı Afrasyab, Tur'un torunudur. Bkz. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1980, s. 71-72

³⁴ Ebul Kasım Firdevsi, *Şahname I* (tash. Celal Halki), Tehran 1368, s. 107

³⁵ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 30

³⁶ M. M. Diakonov, a. g. e, s. 301 vd. ; B. G. Gafurov-E. A. Grantosky-M. S. Ivanev, *Istoriia Iranskogo gosudarstva i kultury*, Moskva 1971, s. 144

³⁷ Ebu Reyhan Birûni, *Tahkik-i Mallahend I* (terc. Menuçehr Saduki Seha), Tehran 1362, s. 246

³⁸ E. R. Birûni, a. g. e, s. 246; H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 39

³⁹ M. M. Diakonov, a. g. e, s. 346 vd.

⁴⁰ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 43

İranlı araştırmacılara göre Seyhun ile Ceyhun arasındaki kuzeydoğu ve Gürgeç (Harezmi) Gölü arasındaki bölgede İran-Turan mücadeleleri olmuştur.⁴¹ Daha sonra bölgede beliren göçebe başka kavimlerin Türk, Gazan, Moğol ve Tatarları yerlerinden attıkları görülmüştür. Yerlerinden oynatılan Türkler de önlerindeki kavimleri sürükleyince aynı kavim ile anılmaya başlanmışlardır. Tarihçiler konu ile ilgili eserleri tahlil etmeden istinsah edince Türk ve Turan hakkında görüşlerde yanlıya düşüp farklı kavimler olarak vermişlerdir.⁴² İran Samanoğulları Devleti'nin Karahanlı ve Gazneliler tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Türk ve Turanîlerin aynı ırktan oldukları kaydedilmeye başlanmıştır. Moğol saldırısından sonra ise bazı komutanların tarih yazanlara altın vererek kendilerini savaşçı Moğollara dayandırmaya çalıştıkları görülmüştür.⁴³

İran milli destanlarında Türklerin Moğollar ile karıştırıldıkları da olmuştur. Birbirine yakın coğrafyada yaşayan iki kavim bazen aynı ırktan sayılmıştır.⁴⁴ Türk kelimesi ile ilgili yapılan açıklamalarda, Çin'in kuzeyinde *Ashina* ismiyle yaklaşık beş yüz kabilenin karışım halinde yaşadığı söylenmiştir. Bu kabilelerin batı eyaletinin *Shan-si* bölgesinde oturdukları bildirilmiş, *Hun* ismiyle M. Ö. 4. asırda aktif olan kavme katıldıkları ve Hunların *Tobalara* yenilmesiyle dağılanların Altayların güneyine kaçıp yerleştikleri bildirilmiştir. Çinlilerin *Ashina* hanlarına Çince (*r*) harfi olmadığı için *Tu-kiu* ve *Tuku* ismini verdikleri, *Tuku* kelimesini sağlam ve güçlü manasında kullandıkları belirtilmiştir. Bu ismin bütün Türk boyları için söylendiği ve Gobi Çölü taraflarına yerleştikleri kaydedilmiştir. Ayrıca batıda yaşayanların atalarının dişi kurttan türedikleri dile getirilmiş, dağıldıktan sonra yetmiş yedi yıl sonra M. Ö. 545'te tekrar ortaya çıktıkları söylenmiştir.⁴⁵ Biruni, yukarıdaki görüşlerden ayrı olarak Turanî ve Türkleri farklı göstererek Turanîlerin İranlı olduklarını iddia etmiştir.⁴⁶

⁴¹ Ceyhun, Farsça kaynaklarda iki manada kullanılmıştır. Birincisinde *Amuderya* ve eski ismiyle *Vehş* olarak geçmiştir. Yunanlılar ise *Oksos* tabirini kullanmıştır. Sasaniler *Vihreved Nehri* ismini vermiş, kaynağını ise Pamir Dağlarında göstermişlerdir. Bkz. İhsan Yarşater, *Danışname-i İran ve İslâm I*, Tehran 1354, s. 187; Ceyhun Nehri, Belh, Tirmiz ve Harezmi isimleriyle de anılmıştır. Bkz. Ebul Hasan Ali bin Hüseyin Mesudi, *Mürucu'z-Zeheb ve Ma'denü'l-Cevahir II* (terc. Ebul Kasım Payende), Tehran 1356, s. 222; Ebul Reyhan Biruni, *Tahdid-i Niyahatü'l-Amakin Tashih-i Mesafatü'l-Mesakin* (terc. Ahmed Aram), Tehran 1352, s. 21; Ahmed bin Davud Dinuri, *Ahbarü't-teval* (terc. Sadık Neşat), Tehran 1346, s. 15. Gerdizi, Ravendi, Reşidüddin ve Bekran Ceyhun'un ikinci manasını verirken, bu büyük nehrin Amuderya olduğunu söylemişlerdir. Bkz. Gerdizi, *Zeynü'l-Ahbar (Tarih-i Gerdizi)* (tash. Abdulhay Habibi), Tehran 1363; Muhammed bin Ali bin Süleyman Ravendi, *Rahatü's-Sudür ve Ayetü's-Sürur der Tarih-i Al-i Selçuk* (tash. Muhammed İkbâl), Tehran 1368, s. 25; Reşidüddin Fazlullah, *Camii't-tevarih der Tarih-i Moğol II* (tash. Behmen Kerimi), Tehran 1362, s. 686; Muhammed bin Necib Bekran, *Cihannâme* (tash. Muhammed Emin Riyahi), Tehran 1342, s. 45. Hafız Ebru ise Ceyhun Nehri için "kalpler çok kanlı ve gözler Ceyhun" tabirini kullanmıştır. Bkz. Hafız Ebru, *Zübdetü't-Tevarih II* (tash. Kemal Hacı Seyyid Cevadi), Tehran 1372, s. 904

⁴² M. M. Diakonov, a. g. e, s. 301. İranlı araştırmacılar Türk ve Tatar ıstılahlarını yeni bir ıstılah olarak kullanmışlardır. "Turani-i Cedid" veya "Turani-i Altayi" olarak adlandırılanlar Şahname ve Avesta'da zikredilmişlerdir. Bu ıstılahların sonradan eklendikleri görülmektedir. Rusların siyasi hedefler ve sömürgecilik için kullandıkları "Merkezi Asya" veya "Orta Asya" gibi sonradan yazılmıştır. Bkz. İnaletullah Rıza, *İran ve Türkan der Ruzigâr-ı Sasanîyan*, Tehran 1365, s. 58. Ruslar, Orta Asya içerisine Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı katmış, Kazakistan'ı ayrı tutmuşlardır. Bkz. Nadir Devlet, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi (Ek)*, İstanbul 1993, s. 412

⁴³ Hasan Pirniya, *İran-ı Bastan III*, Tehran 1341, s. 29 vd.; H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 45

⁴⁴ Müctebi Minevi, *Name-i Guşensep*, Harezmi 1354, s. 205; Por Davud, *Yeştha I*, Tehran 1347, s. 208

⁴⁵ Bkz. Por Davud, *Bijen ve Menije, Bergüzide-i Şahname-i Firdevsi*, Tehran 1370; H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 46-47

⁴⁶ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 49. Bkz. Ebu Reyhan Biruni, *Asarü'l-Bakiye Ani'l-Kurunu'l-Haliye* (terc. Ekber Danasereşt), Tehran 1352; Ebu Ali Meskeviye Razi, *Tecaribü'l-Ümem I* (terc. Ebul Kasım İmami), Tehran 1369

İran kaynaklarında, Hunlardan büyük bir kısmının Altay Dağlarının güneyine yerleştikleri, Türk kelimesinin bir kavim adı olarak uzun zaman kullanılmadığı, Türklerin komşuları olan kavimlerin bu kelimeyi kullandığı kaydedilmiştir. M. Ö. V. asırda Altay Dağları eteklerinde buldukları, yüz yıl sonra 564'te *Eski Türkler* olarak isimlendirildikleri söylenmiştir. Türklerin daha sonra Altay Dağlarından batıya doğru göç ederek Bulgar ve Gazan (Kazan) bölgelerine gittikleri belirtilmiştir.⁴⁷

Türklerin batıya doğru göç etmeleri sırasında gittikleri güzergâhlar ve sürükledikleri kavimler hakkında Şahname ve Avesta'da bilgiler verilmiştir. Şahname'deki *Selm* isminin Avesta'da *Sairama* olduğu ve bu ismin daha sonra *Sarumatların* ismi olarak söylendiği kaydedilmiştir.⁴⁸ Alanların Harezmi'den güney Rusya'ya göç eden Sarumat kavminden oldukları,⁴⁹ Karadeniz'in kuzeyinden İspanya ve Kuzey Afrika'ya kadar gittikleri söylenmiştir. Alanlar için *Gürcü* tabirinin kullanıldığını söyleyen Biruni, bunların daha sonra Mazenderan taraflarına göç ettiklerini iddia etmiştir.⁵⁰

Şahname'de, İranlı komutan Menuçehr zamanındaki İran-Turan mücadelelerinde dört kahramandan (*Arş'tan*) bahsedilmiştir. Birincisi Kubad'ın oğlu *Keyarş*, ikincisi Keyhüsrev ile Afrasyab arasındaki savaşta yer alan İranlı kahraman Menuçehr, üçüncüsü *Eşkani* hükümdarlarından *Erşek*, dördüncüsü ise *Şivatir* (*Spak, Sipak*) ismiyle kaydedilmiştir.⁵¹ Arş, Avesta'da en iyi ok atan olarak tanıtılmıştır. Buradaki Arş Destanı ve kahramanlığı, Şahname'de Türklerle karşı kahramanlaşmış bir komutan olarak anlatılan Rüstem tarafından öldürülmüştür.⁵² Arş Destanı'ndaki kahramanlıklar Biruni tarafından farklı anlatılmıştır.⁵³ Biruni, Nilüfer Şenliği ile ilgili *Tirgân Bayrımını* anlatırken; “On üçüncü gün, o gün ok günüdür ve bayramdır. Tirgan ismiyle anılır. Bu bayram iki sebeptedir. Birincisinde Afrasyab'ın İran'a galebe etmiş olması ve Menuçehr'i Taberistan'da muhasara etmesi, Menuçehr'in Afrasyab'dan ok istemesi... Avesta'da Arş'ın diyanet sahibi biri olarak ok ve yayı Menuçehr'e verdiği, okun ulaşabildiği yerlerin kendi (İran) ülkesi olması” şeklinde anlatmıştır.⁵⁴ Firdevsi, bu olayda okun yaydan çıkmasıyla parçalandığını söylemiş, Rüstem'in henüz bu dönemde kahramanlaşmadığını kaydetmiştir.⁵⁵

Menuçehr'in ölümünden sonra başa geçen hükümdar Nevzer veya Nerseh (293-302) döneminde Türklerin İran'a akınları devam etmiştir.⁵⁶ Şahname'de; “Ovalar yeşilliklerle bir perniyan kumaşı gibi süslenince Tûran pehlivanları da savaşmaya hazırlandılar. Batı

⁴⁷ Firdevsi, *Şahname I* (terc. Feth bin Ali Bundari-tash. Abdulvehhab Azam), Tehran 1970, s. 126-127; İnayetullah Rıza, *İran ve Türkan der Ruzigar-ı Sasaniyan*, Tehran 1365, s. 35

⁴⁸ Por Davud, *Yeştha II*, Tehran 1347, s. 56

⁴⁹ Herich Samuel Nieberg, *Dinha-yı İran-ı Bastan* (terc. Seyfeddin Necemabadi), Tehran 1359, s. 253

⁵⁰ E. R. Biruni, *Tahdid-i Nihayati'l-Amakin Tashih-i Mesafati'l-Mesakin*, s. 21

⁵¹ Por Davud, a. g. e I, s. 341-359; Ahmed Tafazzoli, *Minevi-i Hared*, Tehran 1354, s. 129

⁵² Mihirdad Bahar, *Cüstari-i Çend der Ferheng-i İran*, Tehran 1373, s. 84

⁵³ Abdulmelik bin Muhammed bin İsmail Salibi Nişaburi, *Tarih-i Salibi* (terc. Muhammed Fezaili), Tehran 1368, s. 60

⁵⁴ E. R. Biruni, *Asari'l-Bakiye*, s. 287. Gerdizi, okun düştüğü yeri Fergana ve Toharistan arasındaki yerler olarak göstermektedir. Bkz. Gerdizi, *Zeynü'l-Ahbar* (tash. Abdulhay Habibi), Tehran 1363, s. 518. Şahmerdan bin Ebul Hayr Razi ise okun düştüğü yeri Toharistan olarak bildirmektedir. Bkz. Şahmerdan bin Ebul Hayr Razi, *Ravzati'l-Münnecimin*, Tehran 1368, s. 36. Menuçehr, okun ulaşabildiği yerleri Afrasyab'dan istemiş ve isteği kabul edilmiştir. Bu olay bayram olarak kutlanmıştır. Bkz. E. R. Biruni, a. g. e, s. 287

⁵⁵ Cihangir Kuveci Kuyacı, *Pejuheşhayi der Şahname*, Tehran 1371, s. 155; Mehdi Karib, *Bazhani-i Şahname*, Tus 1369, V. Bölüm; Firdevsi, a. g. e, s. 150; Herodot, *Herodot Tarihi*, s. 18

⁵⁶ Firdevsi, *Şahname*, s. 228

ülkesinin güzrlü erleriyle birleşmek için Türklerden ve Çinlilerden oluşan bir ordu geldi. Bu ucu bucağı olmayan bir orduydü. Nevzer'in talihi artık gençliğini kaybetmiş, düşmeye yüz tutmuştu. Ordu Ceyhun'un kıyısına vardığı vakit Feridun'un oğluna haber geldi. Ordu ve padişah saraydan ayrılarak ovaya çıkıp Dehistan yolunu tuttu" şeklinde anlatılmıştır.⁵⁷ Şahname'de geçen Dehistan, Harezmi'nin çöl bölgesinde yer almış, doğudan Merv sınırından Ceyhun (Amuderya)'a kadar ulaşmıştır. Güneyden Ebyurd (Baverd)'a, kuzeyde Volga'ya ve batıda ise Mazenderan Denizi'ne kadar olan bölgeler buradan sayılmıştır.⁵⁸ Bu coğrafi isim, İran kalıntılarında olan Heşyareşa dönemindeki Taht-ı Cemşid taşının üçüncü bendinde Deha olarak geçmiştir.⁵⁹ Pehlevice on yedinci mısradaki Dehistan ismiyle kaydedilmiştir.⁶⁰ Sebeius, burası için Dilhistan tabirini kullanmıştır.⁶¹ Biruni, Dehistan'ın daha önce göl olduğunu ve Gürgen bölgesine ait olduğunu kaydetmiştir.⁶² Dehistan'ın kuzeyinde ise Massagetler yaşamışlardır. Massagetler, Harezmi bölgesindeki Sakaların (İskitler) bir kolunu oluşturmuşlardır.⁶³ İskitler Türkistan'daki atlı göçebe Türklerinin batı kolunu temsil etmişlerdir.⁶⁴ Batlamyos haritasında Ceyhun'un bu göle döküldüğü ve Gürgen'in buraya komşu olduğu kaydedilmiştir. Dehistan'a komşu olan Belh ya da Belhan, Türklerin İran'a sefer düzenlemeleri sırasında güzergâh olarak kullanılmıştır.⁶⁵

Nevzer döneminde İran'daki iç karışıklıktan istifade eden ve Avesta'da temiz dinli, methedilmiş Dahiler (Dehistan halkı) olarak anlatılan Türkler, Harezmi çöllerinden Dehistan'a gelerek İranlıları sıkıştırmışlardır.⁶⁶ Şahname'de bu savaş anlatılırken; "Davullardan ve borulardan yükselen acı acı seslerle toprak sanki yerinden oynadı. Bu orduyu gören Efrasiyâb da ordusuyla gelip saf bağladı. Atların ayaklarıyla çıkan tozdan sanki güneş görünmüyordu. İki taraf çarpışmaya başlayınca ölümlerin yığılmasıyla ova ovalıktan çıkarak adeta bir dağ haline geldi. Birbirleriyle öylesine boğuştu ki, ırmaklar kan gibi aktı" denilmektedir.⁶⁷

Şahname'de, Türklerin Nevzer döneminde İran'a saldırısı, İran ordusunun yenilmesi ve Türk hükümdarının Nevzer'i öldürmesiyle ilgili olarak; "...Bunun arkasından cellâda

⁵⁷ Firdevsi, Şahname, s. 232-233

⁵⁸ Ebul Feda, Takvimü'l-Buldan (terc. Abdulmuhammed Ayeti), Tehran 1349, s. 633; Hududu'l-Âlem Mine'l-Maşrik ile'l-Mağrib (tash. Menuçehr Setude), Tehran 1365, s. 55; Gerdizi, Zeynü'l-Ahbar, s. 584

⁵⁹ M. M. Diakonov, a. g. e, s. 106-111

⁶⁰ Camasep, Metinha-yı Pehlevi I-II (Mukaddime-i Behram Gor Anksariya), Bombay 1897, s. 20; Sadık Hidayet, Neveşteha-yı Perakende, Tehran 1344, s. 419

⁶¹ J. Marguart, a. g. e, s. 148

⁶² E. R. Biruni, El-Kanun-u Mesudi II, Haydarabad 1955, s. 570; Ebulhak İbrahim Estahri, Mesalik ve Memalik (terc. İrec Afşar), Tehran 1347, s. 177

⁶³ H. Pirniya, İran-ı Bastan I, s. 277. Batı Sibirya bölgesinde yaşadıkları bilinen Sakalar (İskitler), Asur kaynaklarında "Ashkuzal," İran kaynaklarında "Saka," Grek kaynaklarında ise "İskit" olarak geçmektedir. Bkz. Rene Grosset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul 1980, s. 24 vd. Seyhun deltasındaki Tegiskan ve Uygarak kazılarında Saka mezarları çıkmıştır. Aynı mezarlar Tanrı Dağları ve Pamir'de de bulunmuştur. Bkz. A. Belenitsky, Central Asia (İng. terc. J. Hogarth), Genevo 1968, s. 15. Zeki Velidi Togan'a göre Massagetler de Türk olup Kuman, Peçenek ve Oğuzların atalarıdır. Bunların içerisinde Alanlar da vardır. Bkz. Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981, s. 2; M. M. Diakonov, a. g. e, s. 72

⁶⁴ Taner Tarhan, Eskiçağ'da Kimmerler Problemi, İstanbul 1972, s. 7

⁶⁵ V. V. Bartold, Abyari-i der Türkistan (terc. Kerim Kişaverz), Tehran 1350, s. 114; J. Marguart, İranşehr (terc. Meryem Mir Ahmedi), Tehran 1373, s. 117; E. R. Biruni, Tahdid-i Niyahatü'l-AmakinTashih-i Mesafatü'l-Mesakin, s. 21

⁶⁶ Por Davud, Yeşha II, s. 57, 109; Por Davud, Yesna I, Tehran 1340, s. 59

⁶⁷ Firdevsi, Şahname, s. 236-237

seslenip: *Onu buraya getir de ben ona nasıl savaşılırmış göstereyim! Emrini verdi. Padişah Nevzer'e artık günlerinin sona erdiği haberi erişti. Bir alay er bağıra çağıra padişahın yanına gittiler ve onu kollarından sımsıkı bağlayıp taş gibi sürüye sürüye bir timsahı andıran Efrasyab'ın önüne getirdiler...*” kaydı geçmiştir.⁶⁸ Şahname’de bu savaş anlatılırken, Türklerin *Haver-i Zemin*’e geldikleri anlatılmıştır. Haver, kelime olarak güneşin doğduğu yön anlamında kullanılmıştır. Fahreddin Gürgani, burasının Horasan tarafları olduğunu söylemiştir.⁶⁹ Şahname’deki; *“Ben ne İran’ı ne Haver’i ve ne de Çin’ istiyorum”* beytinde Haver doğu, Çin ise batı anlamında kullanılmıştır.⁷⁰

Nevzer’in ölümünden sonra saltanatı beş yıl sürecek olan Zev Tahmasp İran tahtına oturmuştur.⁷¹ Bu sırada Türkistan ve İran’da büyük bir kuraklık ve arkasından meydana gelen kıtlık baş göstermiştir. Şahname’de, Türk-İran Savaşlarının sürdüğü bu dönemdeki kuraklık ve kıtlık ile ilgili bilgiler verilmiştir. *“Bu sırada yeryüzünde bir kıtlık baş gösterdi; toprağın ve otların dudağı kurudu. Gökten bir damla yağmur bile düşmüyor, herkes ekmeği ağırlığınca altına ağlıyordu. Böyle bir ortamda iki ordu tam beş ay karşı karşıya bekledi. Her gün aralarında pek çok çetin savaş oluyordu. Bu günler kahramanların ve ünlü pehlivanların güçlerini gösterip sinayacakları günlerdi. Sonunda kıtlık o kerteye geldi ki, her iki taraf da ne yapacağını şaşırırdı. Ordular perişan bir haldeydi. Erlerin arasında: “Gökyüzünün bereketini kesmesi hep bizim kötülüğümüzdenidir!” şeklinde dedikodular başlayıp her iki ordunun erlerinden de şikâyet sesleri yükselince, Efrasyab’dan bir elçi gelip Zev’in huzuruna çıktı ve: “Bizim şu iğreti dünyadan nasibimiz, dertten ve zahmetten başka bir şey olmayacak mı? Gel şu yeryüzünü aramızda paylaşıp barışalım ve birbirimizi kutlayalım” dedi.*”⁷²

Türkistan ve İran’da meydana gelen kuraklık yedi yıl sürmüştür. Bunun beş yılı Zev Tahmasp dönemine denk gelmiştir. Muhtemelen Türkistan’dan batıya ve güneye yapılan Türk göçleri bu tarihlerde olmuştur. Keykavus döneminde göçlerin sayısı artmıştır. Yaklaşık 4500 yıl önce meydana gelen göçler, 4000 yılında uç noktaya ulaşmıştır.⁷³ Kuraklık süresince İran-Turan Sınır Savaşları durmuştur.⁷⁴ İranlı komutan Rüstem’in yedi taburla geldiği Serahs yakınlarındaki *“Revedad”* bölgesindeki *“Hergah”* olarak tabir edilen yerde otağını toplayıp ayrıldığı kaydedilmiştir.⁷⁵

⁶⁸ Firdevsi, *Şahname*, s. 249

⁶⁹ Fahreddin Gürgani, *Veys ve Ramin* (tash. Müctebi Minevi), Tehran 1338, s. 171

⁷⁰ Hüseyin Şehidi, *Çar Su ve Negreşi-i Kütah ber Tarih ve Coğrafya-yı Tarihi*, Tehran 1365, s. I-IV

⁷¹ Firdevsi, *Şahname*, s. 255

⁷² Firdevsi, *Şahname*, s. 255-256

⁷³ Muhammed Taki Siyahpuş, *Piramun-u Ab ve Hava-yı Bastani-i Fulat-ı İran*, Tehran 1352, s. 3

⁷⁴ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 64

⁷⁵ Firdevsi, *Şahname I* (terc. Ebul Feth bin Ali Bundari-tash. Abdulvehhab Azam), Tehran 1970, s. 92. Hergâh, iki manada kullanılmıştır. Birincisinde büyük çadır ve otağ, Beyhaki’ye dayanan bazı araştırmacılar ise tahtadan yapılmış otağ manasında kullanmışlardır. İkincisinde ise coğrafi mekân manasında kullanılmıştır. Bkz. Hasan Anuri, *Istilahat-ı Divani Devre-i Gaznevi ve Selçuki*, Tehran 1355, s. 35. Türk tarihinde Orducent (Orducend) olarak bilinen yerin İranlılarca Hergâh olarak söylendiği de iddia edilmiştir. Bkz. Ebu Dulef, *Sefername-i Ebu Dulef der İran* (tash. W. Minorsky-terc. Ebulfazl Tabatabayi), Tehran 1354, s. 23. Türk göçlerinin bir kısmı Orducent’e olmuştur. Bkz. Muhammed Hüseyin Papoli Yazdi, *Ferheng-i Abadiha ve Mekanha-yı Mezhebi-i Kişyer*, Tehran 1367, s. 428. Bazı araştırmacılar Çin ile Hindistan arasındaki bölgeyi Hergâh olarak bildirmekte, hicri 2. asrın başlarından itibaren Altaylı Türklerin eline geçen Kaşgar ve Hoten şehirlerinde Türklerin yaşadığını söylemektedirler. Bu bölgenin daha önce İranlıların elinde olduğunu Pazırık’ta çıkan kalıntılara dayanarak iddia etmektedirler. Bkz. Rene Grosset-Abdülhüseyin Mikede, *İmparatori-i Sahranurdan*, Tehran 1365, s. 16; Abbas İkbâl Aştıyani, *Tarih-i Moğol*, Tehran 1356, s. 5

Kubad döneminde (483-531) meydana gelen savaşlarda, Rüstem komutasındaki İran orduları Türkleri yenilgiye uğratmıştır.⁷⁶ Bu dönemde Türk tarafından barışı havi mektupların İran'a gönderildiği Şahname'de kaydedilmiştir.⁷⁷ Türk tarafından İran'a gönderilen mektupta; *“Biz de Ceyhun'u geçmek size saldırmak şöyle dursun, rüyamızda bile orayı görmeyeceğimize söz veririz. Belki bu sayede her iki ülke de gönderdiğimiz bu haberle alınacak karardan memnun kalır!”* Padişah bu mektubu bitirip mühürledikten sonra İran'a gönderdi. *Bir tac, bir altın taht, mücevherler, altın kemerli ve köleler, altın eyerli Arap atları ve gümüş kınlı Hind kılıçları gibi değerli armağanları da bu mektupla birlikte yolladı*” denilmiştir.⁷⁸

Keykavus döneminde İran'ın içerisine düşmüş olduğu karışıklıktan istifade eden Türkler İran'a saldırıp Huzistan'a kadar olan toprakları ele geçirmişlerdir. Keykavus'un Yemen taraflarında esir düşmesinden sonra Tus, Nişabur ve Serahs İran'dan alınmıştır.⁷⁹ Bu dönemde yazılan Siyavuş Destanı'nda İran tarafından Rüstem ve Siyavuş'un Türklere karşı savaştıkları ve başarılı oldukları anlatılmıştır. İki komutanın Herat, Talikan ve Merv'e kadar geldikleri, Belh yakınlarında zafer kazandıktan sonra Ceyhun'u geçtikleri ve Türkler tarafından barış istendiği kaydedilmiştir.⁸⁰ Daha sonra karşılıklı yapılan yazışmalarda iki taraf anlaşma imzalamıştır.⁸¹

Keyhüsrev, tahta oturduktan sonra savaşçıları etrafında toplayıp Türklere karşı sefere çıkmıştır.⁸² Şahname'de ordunun *“Cerm”* civarında toplandıktan sonra sefere çıktığı kaydedilmiştir.⁸³ Ancak bir süre sonra İran'ın karışıklık içerisine düştüğü, bundan istifade eden Türklerin İran'a saldırıp ziraata elverişli topraklara yerleştikleri söylenmiştir. Bu dönemde *“Ahura Mazda”* ya bundan daha kötü bir yerin olup olmadığı sorulmuş, verilen cevapta çocuk ve kadınların ağlaştığı, susuz kaldıkları ve yollara düştükleri cevap olarak söylenmiştir.⁸⁴

Keyhüsrev döneminde Türklerin İran'a saldırıları yıkıcı olmuştur. Saldırıları önlemek için İranlı komutan Tus, Türklere karşı savaşa gönderilmiştir.⁸⁵ Şahname'de, İranlı komutan ve askerlerin; *“İranlı atlılar yerlere serildi. Ovalar ve dereler kar ve kan ile doldu. Ölümlerden savaşacak yer kalmadı. Kardan ve yerlere serilen ölümlerden savaş alanı daraldı. Bu sırada İranlı savaşçılar ve komutanlar başlarını göklere kaldırıp Tanrı'ya: Ey insanların akıllarından, bilgilerinden ve düşüncelerinden üstün olan Tanrı! Sen ne yerdesin, ne üstünde, ne de altında! Biz, senin suçlarla dolu olan şu kulların, olanca acimizle senden adalet istiyoruz”* dedikleri kaydedilmiştir.⁸⁶

⁷⁶ Muhammed bin Rıza bin Muhammed Alevi Tusi, *Mu'cem-i Şahname* (tash. Hiseyin Hedivcem), Tehran 1353, s. 198

⁷⁷ Firdevsi, *Şahname*, s. 269-278

⁷⁸ Firdevsi, *Şahname*, s. 275

⁷⁹ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 82. Ayrıca bkz. Feridun Cüneydi, *Pay-ı Tahtha-yı Şahname der Devre-i Keyaniyan ve Pişdadiyan* (tash. Muhammed Yusuf Keyani), bica ve bita

⁸⁰ Por Davud, *Yeştha II*, s. 108

⁸¹ H. Ş. Mazenderani, a. g. m, s. 90

⁸² M. Rıza Hüsrevi, *Kelat-ı Nadiri*, Tehran 1367, s. 90

⁸³ Firdevsi, *Şahname*, s. 577 vd.

⁸⁴ *Vendidad* (terc. Muhammed Ali Hasani Dai), Bab-ı Sevvom, Bend 11, Tehran 1327, s. 24

⁸⁵ Firdevsi, *Şahname*, s. 592

⁸⁶ Firdevsi, *Şahname*, s. 659. Türkler arasında Çinlilerden büyücülüğü öğrenen birinin olduğu ve sihir ile askerlerin bulunduğu yere kar ve fırtınaya sebep olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Firdevsi, *Şahname*, s. 659

Keyhüsrev dönemindeki İran-Turan Savaşlarında ön saflarda yer alan diğer İranlı komutan Rüstem'dir. Şahname'de, bir savaş öncesinde Türk hakanın Rüstem ile karşılaşmak istemediği abartılı bir şekilde anlatılmıştır. “Efrasyab'a Rüstem'in hızla gelmekte ve kendisiyle savaşmak niyetinde olduğunu haber verdiler. Bunu duyan Efrasyab çok üzüldü, sırtındaki o perniyan kumaşından elbise diken diken oldu. Kendi kendine: Şu Rüstem'le şimdi kim savaşacak? Benim erlerim var, ama onlara kim komuta edecek?...” demiştir. Türk akınlarının talan şeklinde devam ederek Kaçar dönemine kadar geldiği Giger tarafından iddia edilmiştir.⁸⁷

Kaynaklar

- ABDURRAHMAN BİN HALDUN (1352), *Mukaddime-i İbni Haldun II* (terc. Muhammed Pervin Günabadi), Tehran
- ANURİ, Hasan (1355), *Istilahat-ı Divani Devre-i Gaznevi ve Selçuki*, Tehran
- Atlas-ı Nakşeha-yı Tarihi-i İran (1355), *Müessese-i Coğrafyai ve Kartoğrafi-i Suhab*, Nakşe-i Şumare: 50, Tehran
- BAĞDADİ, Şehabeddin Ebu Abdullah Yakut bin Abdullah Hamevi Rumi (1979), *Mucemü'l- Buldan V*, Beyrut
- BAHAR, Mihirdad (1373), *Cüstari-i Çend der Ferheng-i İran*, Tehran
- BARTOLD, V. V. (1350), *Abyari der Türkistan* (terc. Kerim Kişaverz), Tehran
- BEDİ, Emir Mehdi (1364), *Yunaniyan ve Berberiha I* (terc. Ahmed Aram), Tehran
- BEKRAN, Muhammed bin Necib (1342), *Cihanname* (tash. Muhammed Emin Riyahi), Tehran
- BELENİTSKY, A. (1968), *Central Asia* (İng. terc. J. Hogarth), Genevo
- BİRUNİ, Ebu Reyhan (1352), *Asarü'l-Bakiye Ani'l-Kurunu'l-Haliye* (terc. Ekber Danasereşt), Tehran
- BİRUNİ, Ebu Reyhan (1955), *El-Kanun-u Mesudi II*, Haydarabad
- BİRÜNİ, Ebu Reyhan (1362), *Tahkik-i Mallahend I* (terc. Menuçehr Sadıki Seha), Tehran
- BİRUNİ, Ebul Reyhan (1352), *Tahdid-i Niyahatü'l-Amakin Tashih-i Mesafatü'l-Mesakin* (terc. Ahmed Aram), Tehran
- CAMASEP (1897), *Metinha-yı Pehlevi I-II* (Mukaddime-i Behram Gor Anksariya), Bombay
- CÜNEYDİ, Feridun, *Pay-ı Tahtha-yı Şahname der Devre-i Keyaniyan ve Pişdadiyan* (tash. Muhammed Yusuf Keyani), bica ve bita

⁸⁷ Bkz. Wilhelm Giger, *Temeddün-i İraniyan-ı Haveri*, Bombay 1921, s. 107

- DEVLET, Nadir (1993), *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi (Ek)*, İstanbul
- DİAKONOV, Mikhail Mikhailovich (1346), *Tarih-i İran- Bastan* (terc. Ruhi Erbab), Tehran
- DİNURİ, Ahmed bin Davud (1346), *Ahbarü't-teval* (terc. Sadık Neşat), Tehran
- EBU DULEF (1354), *Sefername-i Ebu Dulef der İran* (tash. W. Minorsky-terc. Ebulfazl Tabatabai), Tehran
- EBUL FEDA (1349), *Takvimü'l-Buldan* (terc. Abdulmuhammed Ayeti), Tehran
- ENDÜLÜSİ, Kadı Ebul Kasım Said bin Ahmed bin Said (1310), *Tabakatü'l- Ümem* (terc. Celaleddin Tehrani), Tehran
- ESTAHİRİ, Ebulhak İbrahim (1347), *Mesalik ve Memalik* (terc. İrec Afşar), Tehran
- FAZLULLAH, Reşidüddin (1362), *Camiü't-tevarih der Tarih-i Moğol II* (tash. Behmen Kerimi), Tehran
- FİRDEVSİ, Ebul Kasım (1368), *Şahname I* (tash. Celal Halki), Tehran
- FİRDEVSİ, Ebul Kasım (2009), *Şahname* (terc. Necati Lugal), İstanbul
- FİRDEVSİ, Ebul Kasım (1970), *Şahname I* (terc. Ebul Feth bin Ali Bundari-tash. Abdulvehhab Azam), Tehran
- FRYE, R. N. (1966), *The Heritage of Persia*, London
- GERDİZİ, Ebu Said Abdulhay bin Duhak bin Mahmud (1363), *Zeynü'l-Ahbar* (tash. Abdulhay Habibi), Tehran
- GİGER, Wilhelm (1921), *Temeddün-i İraniyan-ı Haveri*, Bombay
- GOLDTSCHİMİD, Alfred Von (1356), *Tarih-i İran ve Memalik-i Hemcivar-ı An ez Zaman-ı İskender ta İnkıraz-ı Eşkaniyan* (terc. Keykavus Cihandari), Tehran
- GROSSET, Rene - MİKEDE, Abdulhüseyin (1365), *İmparatori-i Sahranurdan*, Tehran
- GROSSET, Rene (1980), *Bozkır İmparatorluğu*, İstanbul
- GÜRGANİ, Fahreddin (1338), *Veys ve Ramin* (tash. Müctebi Minevi), Tehran
- HAFİZ EBRU (1372), *Zübdetü't-Tevarih II* (tash. Kemal Hacı Seyyid Cevadi), Tehran
- HAREZMÎ, Ebu Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Yusuf (1347), *Mefatihü'l-Ulûm* (terc. Hüseyin Hedicum), Tehran
- HİDAYET, Sadık (1344), *Neveşteha-yı Perakende*, Tehran
- SETUDE, Menuçehr (1365), *Hududu'l-Alem Mine'l-Maşrik İle'l-Mağrib*, Tehran

- HÜSREVİ, Muhammed Rıza (1367), *Kelat-ı Nadiri*, Tehran
- İSFAHANİ, Hamza bin Hasan (1367), *Tarih-i Peyamberan (Tarih-i Sinni-i Mülûku'l-arz ve'l-Enbiya* (terc. Cafer Şiar), Tehran
- KAFESOĞLU, İbrahim (1995), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul
- KARİB, Bedrüzaman (1374), *Ferheng-i Soğdi*, Tehran
- KARİB, Mehdi (1369), *Bazhani-i Şahname*, Tus
- KAŞGARLI MAHMUD (1985), *Divan-ı Lügatü't-Türk I* (çev. Besim Atalay), Ankara
- KAZVINİ, Mirza Muhammed Han (1362), *Mukaddime-i Kadim-i Şahname, Hezare-i Firdevsi*, Tehran
- KUYACI, Cihangir (1371), *Pejuheşhayi der Şahname*, Tehran
- MARGUART, J. (1373), *İranşehr* (terc. Meryem Mir Ahmedi), Tehran
- MAZENDERANİ, Hüseyin Şehidi (1376), *Merzha-yı İran ve Turan be Beniyad-ı Şahname-i Firdevsi*, Tehran
- MESUDİ, Ebul Hasan Ali bin Hüseyin (1356), *Mürucu'z-zeheb ve Ma'denü'l-Cevahir II* (terc. Ebul Kasım Payende), Tehran
- MİNEVİ, Müctebi (1354), *Name-i Guşensep*, Harezm
- MUHAMMED HASAN HAN (1371), *Tarih-i Eşkaniyan* (tash. Nimetullah Ahmedi), Tehran
- MUHAMMED İSHAK BİN NEDİM (1343), *el-Fihrist-i İbn-i Nedim* (terc. M. Rıza Teceddid), Tehran
- NIEBERG, Herich Samuel (1359), *Dinha-yı İran-ı Bastan* (terc. Seyfeddin Necemabadi), Tehran
- NİŞABURİ, Abdulmelik bin Muhammed bin İsmail Salibi (1368), *Tarih-i Salibi* (terc. Muhammed Fezaili), Tehran
- NOLDKE, Theodor (1327), *Hamase-i Milli-i İran* (terc. Buzurg Alevi), Tehran
- ÖGEL, Bahaeddin (1988), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul
- PİRİNİYA, Hasan (1341), *İran-ı Bastan III*, Tehran
- POR DAVUD (1370), *Bijen ve Menije, Bergüzide-i Şahname-i Firdevsi*, Tehran
- POR DAVUD (1340), *Yesna I*, Tehran
- POR DAVUD (1347), *Yeştha I*, Tehran

- RAVENDİ, Muhammed bin Ali bin Süleyman (1368), *Rahatü's-Sudûr ve Ayetü's-Sürur der Tarih-i Al-i Selçuk* (tash. Muhammed İkbâl), Tehran
- RAZİ, Ebu Ali Meskeviye (1369), *Tecaribü'l-ümem I* (terc. Ebul Kasım İmami), Tehran
- RAZİ, Hayr (1368), *Ravzatü'l-Münnecimin*, Tehran
- RIZA, İnyetullah (1384), *İran ve Türkan der Ruzigar-ı Sasaniyan*, Tehran
- ROUX, Jean-Paul (2001), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık* (çev. Lale Arslan), İstanbul
- SAMOLİN, William (1972), "Proto Türkler ve Çin," Türk Kültürü El Kitabı II, İstanbul
- SETUDE, Mençehr (1362), *Hududu'l-Alem Minel Maşrik İlel Mağrib*, Tehran
- SİYAHPUŞ, Muhammed Taki (1352), *Piramun-u Ab ve Hava-yı Bastani-i Fulat-ı İran*, Tehran
- SİYAKİ, Muhammed Debir (1370), *Zindeganname-i Firdevsi ve Serguzeşt-i Şahname*, Tehran
- ŞEFAK, Sadık Rızazade (1352), *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, Tehran
- ŞEHİDİ, Hüseyin (1365), *Çhar Su ve Negreşi-i Kütah ber Tarih ve Coğrafya-yı Tarihi*, Tehran
- TABERİ, Muhammed bin Ceriri (1354), *Tarih-i Taberi II* (terc. Ebul Kasım Payende), Tehran
- TAFAZZOLİ, Ahmed (1354), *Minevi-i Hared*, Tehran
- TARHAN, Taner (1972), *Eskiçağ'da Kimmerler Problemi*, İstanbul
- TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul
- TURAN, Osman (1999), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul
- TUSİ, Muhammed bin Rıza bin Muhammed Alevi (1353), *Mu'cem-i Şahname* (tash. Hiseyin Hedivcem), Tehran
- *Vendidad* (1327) (terc. Muhammed Ali Hasani Dai), Bab-ı sevvom, Bend 11, Tehran
- YARŞATER, İhsan (1354), *Danışname-i İran ve İslâm I*, Tehran
- YAZDİ, Muhammed Hüseyin Papoli (1367), *Ferheng-i Abadiha ve Mekanha-yı Mezhebi-i Kişver*, Tehran
- ZERİNKOB, Abdülhüseyin (1375), *Guzeşteha-yı Edebiyat-ı İran*, Tehran